

Kur'ân-ı Kerimde Hak Kavramı ve Seyahat Etme Hakkı

Ali AKPINAR*

A-KUR'ÂN-I KERİMDE HAK KAVRAMI

Kur'ân-ı Kerimde türevleriyle birlikte iki yüz seksen beş ayette geçen "hak" kavramı sözlükte, gerçek, doğru, adalet, realite ile zihnin uyuşması (ilim-malum mutabakatı) demektir. Fiil olarak kullanıldığında ise, bir şeyin gerekli/vacip olması, kalıcı olması, gerçekleşmesi, bir şeyi tasdikleme, yetki sahibi olmak anlamlarına gelir.¹ Kur'ân-ı Kerimde pek çok ayette sapıklığın², azabın³ azap tehdidinin⁴ ve azap sözünün hak olması⁵ anlamlarında fiil kalıbında kullanılmıştır. Hakkın zıddı batıldır. Bir ayette hak ve hak ehli, kalıcılığı, bereket ve fayda vermesi bakımından gökten inen yağmura; batıl ve batıl ehli ise geçiciliği ve faydasızlığı bakımından su yüzündeki köpüğe benzetilmiştir.⁶

Söz konusu kavramın kullanıldığı ayetlerin içeriğine bakıldığında şu sonuçlar çıkarılabilmektedir:

a-Allah haktır, hakkı ister: Allah'ın en başta gelen isimlerinden biri de "Hak"tır.⁷ O'nun hak olması, varlığında hiç şüphe olmaması, hakkın yegane kaynağı olması, yaptığı tüm her şeyi gereği gibi, yerli yerince yapması demektir. Hakkın kaynağı Yüce Allah'tır. O, kullarının işlerini organize etmiş ve her türlü hakkın ye-

rine getirilmesini emretmiştir. Cenab-ı Hak, yaptığı tüm herşeyi hakkıyla, gereği gibi yapmıştır. O, yeri ve gökleri hakkıyla yaratmış⁸ kitapları hakla indirmiş⁹ peygamberleri hakla göndermiş¹⁰ ve hep hak ile hükmetmiştir.¹¹ Bu dünyada olduğu gibi, öteki dünyada da O'nun işi hep hak olacak ve kıyamette de O, hak ile hükmedecektir.¹² Allah Teâlâ hakkı yerine getirmekten ve hakkı söylemekten hiç bir zaman çekinmez.¹³

Cenab-ı Hak, her şeyden önce kendisinin hakkıyla tanınmasını ister ve herhalükarda bizden hakkın adamı olmamızı, hakkı yerine getirmekten ve hep hakkı söylemekten çekinmememizi ister. Peygamber gönderme, kitap indirme, kanun koyma gibi O'nun bir takım yetkilerini elinden almaya kalkışan yahudiler¹⁴, müşrikler¹⁵, kafirler ve cahillerin¹⁶ hakkıyla / gereği gibi Allah'ı tanıyamadıklarını anlatarak hakkıyla kendisini tanımamızı bizden ister. Bir hadislerinde Peygamberimiz @ şöyle buyurur: "Allah'dan hakkıyla haya ediniz. Gerçek anlamda Allah'dan utanan kimse, nefsin ve bedenini her çeşit haramdan koruyan, ölümü ve faniliği hep hatırlayan, ahiret yurdunu dileyip dünyaya aldırmayan kimsedir. İşte bunları yerine getiren kimsedir, gerçek anlamda Allah'tan haya eden."¹⁷

Bu yüzden Kur'ân bize "**hakkı hak kılma**"¹⁸ görevini yükler. Hakkı hak kılma, onu hak olarak tanıma ve onu

* Yrd.Doç.Dr.Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Bkz.İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, Beyrut, D. Sadr, ty,II, 332; Râğib el-İsfehânî, el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân, İstanbul, Kahraman, 1986, 125; İbnü'l-Esir, en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis, Mekke, ty, I, 413-414; Elmalılı, Tefsir, İstanbul, Eser, ty,IV, 2675.

2 Bkz. 7 A'raf 30; 16 Nahl 36.

3 Bkz.22 Hac 18; 38 Sâd 14; 39 Zümer 19, 71.

4 Bkz.50 Kâf 14.

5 Bkz. 16 İsrâ 17;28 Kasas 63; 22 Secde 13; 36 Yâsin 7, 70; 37 Saffât 31; 41 Fussilet 25; 46 Ahkâf 18. Rabbin azap kelimesinin hak olması için bkz. 10 Yunus 33, 96; 40 Âfir 6.

6 Bkz. 13 Ra'd 17.

7 Bkz. 10 Yunus 30, 32; 13 Ra'd 1, 19; 20 Tâhâ 114; 22 Hac 6, 62; 23 Müminün 116; 24 Nûr 25; 31 Lokman 30; 51 Zâriyat 23. Şair bunu şu dizeleriyle güzel bir şekilde terennüm eder: "Hâlikın nâ-mütenâhi adı var en başı; Hak, Ne büyük şey kul için; hakkı tutup kaldırmak!" Mehmet Akif, Safahât, 419.

8 Bkz. 14 İbrahim 19; 15 Hicr 85; 16 Nahl 3; 29 Ankebut 44; 30 Rum 8; 39 Zümer 5; 44 Dûhan 39; 46 Ahkaf 3; 64 Teğabün 3.

9 Bkz. 2 Bakara 176, 213, 252; 3 Alu İmran 3, 108; 4 Nisa 105; 5 Maide 48; 6 Enam 114; 17 İsrâ 105; 42 Şura17; 45 Casiye 6; 57 Hadid 16.

10 Bkz. 2 Bakara 119; 4 Nisa 170; 7 A'raf 43, 53; 35 Fâtır 24.

11 Bkz.21 Enbiya 112.

12 Bkz. 24 Nur 25.

13 Bkz. 33 Ahzab 53.

14 Bkz. 6 Enam 91.

15 Bkz. 22 Hac 74.

16 Bkz. 39 Zümer 62-67.

17 Tirmizi, Kıyame 24; Ahmed b. Hanbel, I, 387.

18 Bkz. 8 Enfal 7, 8; 10 Yunus 82; 42 Şura 24.

gereği gibi gerçekleştirmektir. Hakkı, gereği gibi tanıma ise, ancak hak olan Allah Teâlâ ile bağlantılı olmakla, O'nu, hakkın kaynağı ve hakları belirleyici olarak görmekle mümkündür. Bilinmelidir ki yegane hak, Allah'dır. **"Hak Allah'tandır, sakın şüphecilerden olma!"**¹⁹ Eşyanın hakikati de Allah'ın onlara tecelli etmesinden kaynaklanır. Allah'ın belirlediği hakların, insanların hayrına ve yararına olduğu; Allah'ın hakları ile, insan hakları arasında uyumdan başka bir şeyin olmadığı da bir gerçektir. Bu yüzden neyin hak, neyin batıl oluşunu doğru olarak belirlemek Cenab-ı Hakkın, hak dininin ölçülerine uymakla mümkündür. Aksi takdirde, ilahî yasalar tanınmadan gerçek anlamda hak-hukuktan bahsetmek isabetli de değildir, inandırıcı da. Nitekim günümüzde hak-hukuk sloganları ile en büyük hak istismarı yapılmaktadır. İlahi yasaları hiçe sayan kimi çevreler, hakları gasbettikleri halde, hak-hukuk yaygaraları ile suçlarını kamufle etmeye kalkışmaktadırlar. Örneğin, insanları toplu olarak manen ve maddeten katletmekten geri durmayanlar, daha çok insan hakları demektirler. Kadını sömürü aracı haline getirenler daha çok kadın haklarından; işçiyi ezenler, daha çok işçi haklarından; anne-babanın haklarını tanımayanlar, daha çok ana-baba hakkından bahsedebilmektedirler. Bu ise onların samimi olmadıklarının ve gerçek anlamda hakka talip olmadıklarının ve hatta hak-hukuku gereği gibi tanıyamadıklarının açık belgesidir. İşte bunun için Kur'an, bizden gerçek anlamda / hakkıyla mümin olmamızı isterken²⁰ gerçek anlamda kafirler olmaktan korunmamızı emretmektedir.²¹

b-İslâm, yegane hak dindir.²² Onu Cenab-ı Hak tanzim etmiştir. Kaynağı hak olduğu için de İslâm, tamamen hak / doğru / gerçektir. Onun insanlara ulaşışı da haktır. Onda batıla yer yoktur. O, hakkın karşısında duran tüm batıl, küfür, şirk, fık, fücür ve günahların ortadan kaldırılması için gerekli her türlü tedbiri almıştır.

c-Rasül haktr.²³ O'nu @ da Cenab-ı Hak seçmiş ve hak mesajla desteklemiştir. Hakla irtibatlı olduğundan söyledikleri ve yaptıkları da salt haktır. O, her hak sahibine haklarının verilmesi için seferber olmuş, bu uğurda cihad etmiş, hiç bir fedakarlıktan kaçınmamıştır. O'ndan gelen rivayetlere, O'na ait olmayan bir takım ri-

vayetlerin karışmış olması, O'nun hak bir rasül oluşuna asla zarar vermez.

d-Kur'an haktr.²⁴ Kur'an-ı Kerîm, Cenab-ı Hakkın, hak elçisi ile gönderdiği hak kitabıdır. İnişi ve bize kadar gelişi hak olduğu gibi, içeriği de tamamen haktır. **"Hak ile indirdik Biz onu, o da hakkı getirdi."**²⁵ Onda asla batıl yer almaz. Onun perensipleri salt doğru ve gerçeklerden oluşur.

e-Müminler hakkıyla mümin olmak, müminliğin hakkını vermekle görevlidirler: Gerçek anlamda mümin olmanın, imanı gerçek anlamda tanıyıp müminliğin gereklerini yerine getirmek olduğunu söyledik. Kültürümüze yerleşmiş bir tabirle gerçek müminlik "hakkı, hak bilip hakka uymak; batılı, batıl bilip batıldan sakınmak"tır. Bu bağlamda bir kaç örnek verecek olursak:

1-Mümin, hakkıyla Allah'dan korkandır: "Ey iman edenler! Gerçek anlamda Allah'dan korkun / O'na karşı yükümlülüklerinizi yerine getirememekten sakının ve ancak müslümanlar olarak can verin."²⁶ Gerçek anlamda Allah'tan korkmak ise, gerçek anlamda Allah'ı tanımakla mümkündür. Bir kimse O'nu ne kadar iyi tanırsa, o kadar O'ndan korkar, sakınır ve çekinir. Allah'tan korkmak, O'nun istekleri doğrultusunda bir hayatı yaşamakla vücut bulur. Allah korkusu, O'nu her zaman görüyormuşcasına O'ndan sakınıp, O'nun emirlerini yerine getirmek, yasaklarından kaçınmak ve hep O'nun adamı olmakla mümkündür. Allah korkusu, pasiv bir duygu değil, davranışlarda kendini gösteren etken bir duygudur.

2-Mümin, Kitabı hakkıyla okuyandır: "Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler onu hakkıyla okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler."²⁷ Âyeti Gazâlî şöyle açıklar: "Gerçek bir okuyuşla Kur'an'ın tilaveti, dil, akıl ve kalbin ortaklaşa gerçekleştirdikleri eylemdir. Bu birliktelikte dile düşen, harfleri tertîl üzere hakkını vererek okumak; akla düşen manaları anlamak; kalbe düşen ise, emir ve yasaklardan etkilenip ders almaktır. Böylece dil ağır ağır okur, akıl hükümlere teslim olur, kalb de öğüt alır."²⁸ İşte ancak böyle bir Kur'an okuyuşu, kişiyi hakla tanıştırır ve onu hakları yerine getirme misyonunu yüklenmeye sevkeder.

19 2 Bakara 147; 3 A. İmran 60.

20 Bkz. 8 Enfal 4, 74.

21 Bkz. 4 Nisa 151.

22 Bkz. 9 Tevbe 29, 33; 48 Feth 28; 61 Saf 9.

23 Bkz. 3 A. İmran 86.

24 Bkz. 2 Bakara 26, 28 Kasas 53; 34 Sebe 6; 35 Fatır 31; 39 Zümer 2, 41.

25 17 İsra 105. Bkz. Zemahşeri, Tefsir, ty, II, 469.

26 3 A. İmran 102.

27 2 Bakara 121.

28 el-Kastalânî, Letâifü'l-İşârât, I, 327-328.

3-Mümin, hakkıyla cihad edendir: " Allah uğruna hakkıyla cihad edin.."²⁹ Gerçek anlamda cihad, hakkı hakim kılmak için dil, mal ve bedenle yapılan her türlü mücadeleyi ancak Allah için yapmak ve bu uğurda tüm gayreti göstermekle olur. Cihada hakkını vermek, insanları hakla tanıştırma mücadelesidir.

4-Mümin, her hayrı hakkıyla yerine getirendir: Hadislerde sık sık "Abdest alıp abdestini güzel yapan kimse"³⁰, "Müslüman olup müslümanlığını güzel yapan kimse"³¹ ifadelerine yer verilir. En genel manada ise Peygamberimiz @ : "Şüphesiz ki Allah, sizden birinizin yaptığını en güzel bir şekilde sağlamca yapmasını ister"³² buyurarak hem düşünce ve inanç bazında, hem de davranış bazında yaptığımız her hayrı en güzel bir biçimde, hakkıyla yapmamızı istemektedir. Yine O, bir taraftan "Her hak sahibine hakkını veriniz"³³ buyurarak bizi hakkın adamı olmaya yönlendirirken; öte yandan "kıyamete dek ümmeti içerisinde bir sınıfın, ne pahasına olursa olsun hakkı ayakta / üstün tutanlar olarak kalmasını"³⁴ isteyerek tüm müslümanları hakkın adamı olmaya yönlendirmiştir.

ALLAH HAKKI- KUL HAKKI

Aslında hakların tamamında hem Allah hakkı, hem de kul hakkı vardır. Çünkü kul haklarını belirleyen ve onları dünya ve ahirette koyduğu yaptırımlarla koruma altına alan Cenab-ı Haktır. Bu yüzden hakları kesin haklarıyla birbirinden ayırmak güçtür. İslamın öngördüğü ideal İslam insanı demek olan 'salih kişi' olmak, Allah'ın haklarıyla kulların haklarını yerine getirmeye endekslenmiştir. Bu da bize, her iki haklar grubunun da, birbirinden ayrı düşünülmeden gereği gibi yerine getirilmesini öngörmektedir. Çünkü 'salih adam' olmak bu hakları bütün olarak algılayıp yerine getirmekle mümkündür. Ne sadece Allah'ın haklarına riayet etmek, ne de sadece kulların haklarına riayet etmek yeterli değildir.

Allah hakkı-kul hakkı ayrımı, daha çok fiillerin dünyevi hükümleri, ibadet anlamı taşıması, kamu yararını ve

hukuk düzenini yakından ilgilendirmesi, kimi hakların fertler tarafından düşürülüp değiştirilebileceği gibi değişik açılardan kaynaklanmıştır³⁵. Biz de konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, yaygın olan bu tasnifi tekrarlıyor ve hakları iki grupta değerlendiriyoruz:

a- Allah Hakkı (Hakkullah): Herhangi bir kişiye has olmaksızın tüm herkesin yararına olan haklardır. Kamu hakkı da denilen bu haklar grubu, önemine binaen, hiç kimsenin tekelinde olmadığını vurgulamak ve bu hakların yararının, çiğnendiği zaman zararının kapsamlı oluşuna dikkat çekmek için Allah'a nisbet edilmiştir.³⁶ Yüce Allah'ın tüm emir ve yasaklarını bu grupta değerlendirmek mümkündür. Zira kullarla ilgili olsa bile, her şer'i hüküm aynı zamanda Allah'ın hakkıdır.³⁷ Allah hakkı, tabirinden anlaşılan sadece namaz, oruç gibi fiiller değil; kul açısından Allah'ın emrine imtisal, yasaklarından kaçınma; Allah açısından emirlerine uyulması, yasaklarından kaçınılması şeklinde manevi bir mefhum olduğundan, sırf kul hakkı olarak sayılanlar da dahil hiçbir hak, Allah hakkının dışında değildir.³⁸ Yalnızca Yüce Allah ile ilgili olan hakların yerine getirilmesinde de, kullarıyla ilgili olan hakların yerine getirilmesinde de Yüce Allah'ın bir çıkarı söz konusu değildir. Üstelik hem Allah'ın haklarını, hem de kul haklarını gözetmek insanların yararınadır. Tüm haklar alemin yararına olduğu için, onları yerli yerince belirleyen Yüce Allah olduğundan ve onları koruma altına almak için peygamberler gönderip kitaplar indirdiği için Allah'ın hakları diye adlandırılmıştır.

'Allah'ın haklarını gözetmek' anlamına müstakil bir kitap yazan Muhâsibî, kitabında takva, nefis muhasebesi, tevbe, tefekkür, ölüme hazırlık, riya gibi çok kapsamlı konuları işlemiştir. Bu da bize Allah'ın hakkı tabirinin tümüyle dini kapsadığı sonucuna götürmektedir. Zaten Kur'ân ayetlerinde Allah'ın haklarıyla kulların hakları birlikte ele alınmıştır. Şu ayetler grubunda bu husus çok açıktır: "Rabbim, yalnız Kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi buyurmuştur. Eğer ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı 'Of' bile demeyesin, onları azarlamayasın. İkisine de hep tatlı söz söyleyesin. Onlara acıyarak alçak gönüllülük kanatlarını ger ve: 'Rabbim! Küçükken beni yetiştirdikleri gibi sen de onlara merhamet et!' de. İçinizde olanı en iyi

29 22 Hac 78.

30 Bkz. Buhârî, Hac 95; Vudu' 6; Müslim, Tahare 13, 34; Müsafirun 104; Ebu Davud, Menasik 63; Nesâî, İmame 52; İbn Mace, Tahare 54,55; Ahmed, I,67,71.

31 Bkz. Buhârî, İman 31; Müslim, İman 205.

32 Münâvî, Feyzu'l-Kadir, Beyrut, 1972,II,286 (Beyhâkî'den)

33 Buhârî, Savm 52; Edeb 86; Tirmizî, Zühd 64.

34 Bkz. Buhârî,Tevhid 29; Menakıb 28; Nesâî, Hayl 1; Gümüşhanevî, Ramuzü'l-Ehâdis, Tercüme: Abdülaziz Bekkine, İst, Milsan, 1982, I,22; II,471-472.

35 Abdülaziz el-Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, IV, 255.

36 Abdülaziz el-Buhârî, Keşfü'l-Esrâr, IV, 230.

37 el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye, XXVIII, 8-11.

38 Bkz. Şatbî, el-Muvafakât, II, 315-321.

Rabbimiz bilir. İyi kimselerseniz bilin ki O şüphesiz, Kendine baş vuranları bağışlar. Yakınına, düşküne, yolcuya hakkını ver; elindekileri saçıp savurma. Saçıp savuranlar, şüphesiz şeytanlarla kardeş olmuş olurlar; şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür. Rabbin'den umduğun rahmeti elde etmek için, hak sahiplerinden yüz çevirmek zorunda kalırsan, onlara hiç değilse tatlı bir söz söyle. Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur, açıkta kalırsın."³⁹ Dikkat edilirse ayetlerde önce yalnızca Yüce Allah'a kulluk etmenin gereği vurgulanırken Allah'ın hakkı vurgulanmış; ardından anne-baba hakkı, akraba, yoksul, yolcu haklarına dikkat çekilmiştir. Özellikle ilk ayette Allah hakkı ile ana-baba hakkı birlikte anılmıştır. Daha sonraki ayetlerde de çocuklar başta olmak üzere tüm insanların yaşama hakkı, iffet ve namus dokunulmazlığı, yetim hakkı, mülkiyete dokunmama hakkı gibi haklar işlenmiştir. Her iki hak grubunu da belirleyen ve yerine getirilmesini isteyen Yüce Allah olduğundan hakları birbirinden tamamen ayrı düşünmek isabetli olmayacaktır. Çünkü Allah hakkını yerine getirmek de, kul haklarını yerine getirmek de sonuçta Allah'ın emirlerini yerine getirmektir.

Kur'andaki bazı ayetlerde Allah hakkı ile kul hakkının ayrı değerlendirildiği de olmuştur. Sözgelimi **".. Onları affet, onlara mağfiret dile.."**⁴⁰ ayetinde Hz. Peygamberden, önce onları bağışlaması, ardından da onlar için Allah'tan bağışlanma dilemesi emredilmiştir. Buna göre Hz. Peygamberin bağışlayacağı şey kendisi ile ilgili haklar, bağışlanma dileyeceği ise Allah'ın haklarıyla ilgili olan şeylerdir.⁴¹ Ayetin Uhud savaşında geri dönenler hakkında indiği düşünülürse, savaştan kaçmanın hem Allah hakkını, hem de peygamber hakkını, sonuçta kamu haklarını çiğnemek olduğu kolayca anlaşılır. Gerçekten de Allah yolunda savaş, Allah'ın dininin önündeki engelleri kaldırmak ve barış ortamını sürdürmek için yapıldığından Allah ile ilgili bir vecibe; Allah'ın dini tüm insanlığa dünya ve ahiret mutluluğunu kazandıracağından kamu haklarıyla ilgili bir görevdir.

Allah'ın kendi zatıyla alakalı olarak, yahut birbirleriyle ilgili olarak kullarından istediği her hak, yerine getirilmesi gereken Allah hakkıdır. Yüce Allah, Kur'anında kendisi yazmadığı/emretmediği halde, kulların kendi kendilerine belirlediği bir şeyi/ruhbanlığı yerine getiremediklerinden

dolayı onları şiddetle kınamaktadır: **"..Üzerlerine biz gerekli kılmadığımız fakat kendilerinin guya Allah rızasını kazanmak için ortaya attıkları rahbaniyi bile gereği gibi riayet etmediler.."**⁴² Hal böyleyle Yüce Allah'ın bizzat emrettiği halde yerine getirilmeyen sorumlulukların akıbeti ne olur!? Kullar nasıl olur O'nun isteklerini terkedip haklarını çiğneyebilirler! İşte bu yüzden Allah haklarını hiç kimse kaldırmayı, fetme ve düşürme yetkisine sahip değildir. Üstelik hakların korunması için tüm toplum fertleri seferi olmak zorundadır. Nitekim İslamda 'İlyiliği emredip tülükten sakındırma' ilkesi bu hakları koruma ve rürlüğe koyma gayesine yönelik olarak meşru kılınmıştır. Bu ilkenin işlevselliğini yitirmesi ise toplum düzeninin zulması, yeryüzünde fitne ve fesadın yaygınlaşması demektir.

Kaynaklarımız Allah haklarını çeşitli başlıklar altır şu şekilde örneklemiştir:

1- Sadece Allah'a ait olan, yararı ise tek bir kişi değil tüm herkese olan haklardır. Namaz, zekat, oruç, hac, cihad gibi ibadetler. Bunlardan namaz, sahibini tülük ve fuhuştan alıkoymakla; zekat kişinin ruh mizliğini sağlayıp ona başkalarını düşündürüp onlara yardımına koşma bilinci kazandırmakla; oruç başkalarını düşünen temiz ruhlu insanların yetişmesini sağlamakla; hac yine sosyal ve ekonomik katkılarıyla tüm kamuya yararı olan ibadetlerdir. Bu meyanda şu Kur'an ayetlerine bakmamız yeterlidir:

Dini Allah'a has kılmak, dini belirleme konusunda Allah'ı yetkili kabul etmek: **"Dini tamamıyla Allah'a has kılın."**⁴⁴ **"Dini yalnız O'na has kılarak O'na yalvarın."**⁴⁵

Hükmetme hakkını Allah'a has kılmak: **"Hüküm ancak Allah'ındır."**⁴⁶

Yalnızca Allah'a şükür, secde edip O'na ibadet etmek: **"Yalnızca Allah'a şükredin."**⁴⁷ **"Yalnızca Allah'a secde edin."**⁴⁸ **"Allah için namaz kılıp kıyam edin."**⁴⁹

39 17 İsrâ 23-29.

40 3 Alu İmran 159.

41 Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 474.

42 57 Hadîd 27.

43 Muhâsibî, er-Riâye li-Hukûk Allah, s. 37-38.

44 2 Bakara 193; 4 Nisa 146; 8 Enfal 39.

45 40 Mümin 65.

46 6 Enam 57; 12 Yusuf 67; 40 Mümin 12.

47 2 Bakara 172.

48 41 Fussilet 37; 53 Necm 62.

49 2 Bakara 238.

Haccı Allah için yapmak: **"Beyti haccetmek Allah'ın kulları üzerinde bir hakkıdır."**⁵⁰ **"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın."**⁵¹

Şahidlik görevini Allah için yapmak: **"Şahitliği Allah için yapın."**⁵² **"Ey İnananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözetin şahitler olun."**⁵³

Ganimetlerin taksimi konusunda Allah'ı hakem kabul etmek: **"De ki, enfal (savaş ganimetleri) Allah ve Rasûlü içindir."**⁵⁴

Mescidleri Allah için yapıp oralarda Allah'ın emirlerini ifa etmek ve bu görevi layıkıyla yerine getirecek insanlar yetiştirmek: **"Doğrusu mescidler Allah'ındır.."**⁵⁵

Şefaathakını Allah'a has kılmak: **"De ki, tümüyle şefaathak Allah'ındır."**⁵⁶

Tüm ibadetleri Allah'a has kılip O'nun için yaşamak: **"De ki: Namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm, alemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur; böyle emrolundum ve ben müslümanların ilkiyim."**⁵⁷

Bunlar Allah için ve Allah adına yapılması gereken görevlerdir, yani Allah'ın kullarından bekledikleridir. Bir de Kur'ânda kulların Allah'tan bekledikleri haklar vardır. Bunun için şu iki örneği verebiliriz: **"Sonra Biz, peygamberlerimizi ve inananları böylece kurtarıyoruz, inananları (verdiğimiz söz gereğince) kurtarmamız bize haktır."**⁵⁸ **"İnananlara yardım etmek bize hak olmuştur."**⁵⁹ Bir hadisde de şöyle buyurulmuştur: **"Doğrusu Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, onların yalnızca O'na kulluk edip hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayan kuluna azap etmemesidir."**⁶⁰

2-Hem Allah'a ait hem kula ait olan haklar. Bunların yararı da kamuyadır. Bunları kul hakları içerisinde değerlendirmek de mümkündür. Hadler (cezalar) keffaretler ve vergiler gibi.

b- Kul Hakkı (Hakku'l-Abd): Kişisel menfaatle ilgili olan, sonuçta kamu yararını ilgilendirse bile ilk planda ferdî bir menfaatin korunmasını hedefleyen ve ferdin söz sahibi olduğu haklardır. Kul hakları genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılabilir. Genel kul hakları, toplumda herkesi ilgilendiren ve fertlerin ortaklaşa sahip bulunduğu menfaat ve imkanlardan yararlanma haklarıdır. Özel kul hakları ise, kamuya açık olmayıp kişinin kendisine ait olan ve kişilerin özel yararlarını korumayı hedef alan haklardır. Allah haklarından farklı olarak bu hakları kullanma tamamen kişilerin tercih ve seçimine bağlıdır.⁶¹ Kişilerin analarından doğdukları andan itibaren özgür olmaları, kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği, seyahat ve yerleşme özgürlüğü, mülkiyet hakkı, düşünce ve inanç özgürlüğü, öğrenim hakkı gibi haklar özel kul hakları; seçme- seçilme, kamu hizmetlerinden yararlanma gibi haklar da genel kul hakları cümlesinden sayılabilir. Bunlar İslam hukukunda mubahlar ve ruhsatlardan yararlanma hakkı şeklinde özetlenebilir.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, kul haklarını belirleyip uygulanmasını isteyen de Yüce Allah olduğundan hakları Allah hakkı ve kul hakkı diye birbirinden kesin hatlarıyla ayırmak mümkün görünmemektedir. Öte yandan ister Allah'ın kendi zatını ilgilendiren haklar olsun, ister kamu yararına O'nun belirlediği haklar olsun Allah hakkı olarak bilinen hakların öncelik hakkı vardır. Yani bunların uygulamada öncelik hakkı olduğu gibi, bunları yürürlükten kaldırmak da çok büyük günahıdır. Nitekim Muhâsibî, 'haklar yerine getirilken Allah'ın öne aldığı öne alınır'⁶² diyerek bu gerçeğe dikkat çeker. Nitekim Hz. Ömer'e nasihat ederken Hz. Ebubekir, Allah'ın haklarının O'nun istediği zamanlarda yapılmasına dikkat çekerek şunları söyler: "Bil ki, Allah'ın gündüz yapılması gereken hakları vardır ki, onları geceye bırakmayı Allah kabul etmez. Yine O'nun gece yapılması gereken hakları vardır ki, onları da gündüze bırakmayı kabul etmez."⁶³

Yüce Allah'ın engin merhametini vurgulamak için söylenmiş olan ve 'Benim huzuruma kul hakkıyla gelmeyin de neyle gelerseniz gelin' şeklinde yaygın olan söylemden hiçbir zaman Allah'ın haklarının hafife alınması sonucu çıkmaz. Üstelik büyük günahlar sayılırken 'Allah'a ortak koşma' en başta sayılmış ve diğer günahların bağışlanması söz konusu olsa bile şirk üzere ölen kimsenin asla bağışlanmayacağı açıkça bil-

50 3 Alu Imran 97.

51 2 Bakara 196.

52 65 Talak 2.

53 5 Maide 8.

54 8 Enfal 1.

55 72 Cin 18.

56 39 Zümer 44.

57 6 Enam 162.

58 10 Yunus 103.

59 30 Rum 47.

60 Buhârî, Libas 101; Cihad 46; Tevhîd 1; Müslim, İman 48, 49.

61 Bkz. DİA, XV, 140-143.

62 Muhâsibî, er-Riâye li-Hukûk Allah, s. 92.

63 Muhâsibî, er-Riâye li-Hukûk Allah, s. 82.

dirilmiştir. **"..Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir, zulmedenlerin yardımcısı yoktur.."**⁶⁴ **"Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse, şüphesiz büyük bir günahla iftira etmiş olur."**⁶⁵ Hz. Ali'nin 'Kur'ânda bana en sevimli gelen ayet' diye nitelendirdiği bu ayetin tefsirinde İbn Kesir, konu ile ilgili olarak yirmiye yakın hadis zikreder. Peygamberimiz @ hadislerinin çoğuna da bu ayeti delil getirmiştir.⁶⁶ Bunlardan biri şöyledir: "Yüce Allah buyurur ki: 'Ey benim kulum! Sen Bana kulluk ettiğin ve Bana ümit bağladığın sürece gerçekten Ben senden sadır olan her şeyi bağışlarım. Ey kulum! Sen Benim huzuruma Bana hiç ortak koşmadan yeryüzü dolusu günahla gelecek olsan, Ben seni yeryüzü dolusu mağfiretle karşılarım'."⁶⁷ Hadisin zahirinden anlaşılan Allah Teâlânın dilerse, şirkin dışında tüm günahları bağışlayacağıdır. Zaten yukardaki ayette de **'Bundan başkasını dilediğine bağışlar'** denilerek bu hususa dikkat çekilmiştir. Kimi haberlerde de, üzerinde kul hakkı olduğu halde huzuruna gelen bir kulumu Allah bağışlamak isterse, alacaklı kuluna cennetten büyük mükafatlar vererek, borçlu kulunun bağışlanmasını sağlayacağı bildirilmiştir.

Kimi hadislerde kul hakkı ile ilgili çok sert ifadeler yer almıştır. Sözelimi, insanlara olan borç ile Allah'ın huzuruna gelinmemesini isterken Peygamberimiz @ şöyle buyurmuştur: "Canımı elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, bir kişi Allah yolunda öldürülse, sonra diriltilip tekrar öldürülse, sonra diriltilip tekrar öldürülse, üzerindeki borcu ödemedikçe cennete giremez."⁶⁸ "Allah Teâla katında, bir kulun Allah tarafından yasaklanan büyük günahlardan sonra, getirebileceği en büyük günahlardan biri, kişinin ödenecek karşılık bırakmadan borçlu olarak ölmesidir."⁶⁹

Öte yandan bir başka hadisde de "Kıyamet günü, kişinin ilk hesaba çekileceği şeyin namazı olduğu, eğer namaz hesabında sıkıntı olursa kişinin kaybedeceği"⁷⁰

açıklanmıştır. Bu hadis ise kulun öncelikle bir Allah hal olan namaz ibadetinden sorgulanacağını, diğer amellerinden sorgulanmasının ise buna bağlı olacağını vurgulamaktadır. Belki de Allah'ın haklarını öncelikli olarak yerine getirme, diğer hakları yerine getirmeye kulu sekedeceğinden ısrarla üzerinde durulmuştur. Gerçi, hakkıyla Allah'ın huzuruna giden bir kimse, borçlu bulunduğu kişi tarafından bağışlanmadıkça, ya da var sevaplarını ona verip sayışmadıkça bağışlanmayacağı haber verilmiştir. Ama Allah'ın haklarını yerine getirmeden O'nun huzuruna çıkan kimsenin bağışlanacağı da garanti değildir. Özellikle en temel ve en büyük Allah hakkı olan 'Allah'a ortak koşma' cürmüyle Allah'ın huzuruna çıkan bir kimse asla bağışlanmayacaktır. O yüzden Allah'ın haklarını hafife almadan, hatta onlara öncelik vererek kul haklarını gözetmek, inanan kişi için sağlıklı yoldur, diyoruz.

Hak kavramıyla ilgili olarak sunduğumuz bu girişten sonra burada, İslamın insanlara tanıdığı ve kurumlaştırarak koruma altına aldığı kişilik haklarından birini enine boyuna incelemeyi uygun buluyoruz: Seyahat etme hakkı.

B-İSLÂMDA SEYAHAT ÖZGÜRLÜĞÜ

a) Temel İnsani Bir Hak Olarak Seyahat Etme Özgürlüğü

Seyahat etme hakkını **Thomas Jefferson**: "Yaşam, özgürlük ve saadeti aramak" diye niteler⁷¹. Seyahat ve yerleşme hakkı, İslâm hukukunda önemle üzerinde durulan hürriyetlerden biridir. İslâm hukukuna göre kişiler yurt içi ve yurt dışı seyahat etme hakkına sahiptirler.

Medine Anayasasının 47. bendinde dünyada ilk defa bu hak bir anayasa hükmü halinde ilan edilmiştir.⁷²

Bu hakka göre, her müslüman herhangi bir ülkeye rahatça girmek ve çıkmak hakkına sahiptir⁷³. Sonuçta seyahat etme özgürlüğü İslâmın, dolayısıyla İslâm devletinin insana tanıdığı ve amme menfeati gerektirmedikçe sınırlanamayacak önemli bir özgürlük olmuş ve böylece de uygulanmıştır⁷⁴.

64 5 Maide 72.

65 4 Nisa 48.

66 Bkz. İbn Kesir, Tefsir, I, 507-511.

67 Müslim, Zikir 22; Tirmizî, Dua 98; İbn Mace, Edeb 58; Ahmed, V, 147, 148.

68 Nesâî, Büyü' 98; Ahmed, V, 290.

69 Ebû Davûd, Büyü' 9.

70 Tirmizî, Salat 305; Nesâî, Salat 9. "Kıyamet günü insanlar arasında hükmedilecek ilk şey kandır" (Buharî, Diyât 1) hadisi yukardaki hadise ters düşmez. Çünkü yukardaki hadis Allah hakları içerisinde kulun ilk sorgulanacağı şeyin namaz olduğunu açıklarken, bu hadis kul hakları içerisinde kulun ilk sorgulanacağı şeyin kan olduğu açıklanmıştır.

71 Baysal Kubilay, Uluslararası Seyahat, İst, 1988, 15.

72 Madde 47'de şu fadelere yer verilmiştir: "Kimki bir harbe çıkar emniyette olur. Kim de Medine'de kalırsa O da emniyette kalır" Bkz. Armağan Servet, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ank, 1992, 75-77, 216.

73 Aceur N.A., Evrensel İslami İnsan Hakları, İst, 1995, 225-226.

74 Bkz. Tozduman A. Zeynep, İslam ve Batı Gözüyle İnsan, İst. 1991, 280.

Kur'an'ı Kerim'de "Eğer ortak koşanlardan biri senden güvence dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah'ın sözünü işitsin. Sonra da onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Sen böyle yap. Çünkü onlar bilmez bir topluluktur."⁷⁵ hükmü yer almıştır. Ayet, İslâmın, müslüman olsun olmasın tüm insanlığa tanıdığı seyahat ve yerleşme özgürlüğünün açık bir belgesidir.

Söz konusu ayetin, müşriklerle ultiatom olmak üzere indirilmiş Berâe sûresi içerisinde ve "müşrikleri bulduğunuz/ele geçirdiğiniz yerde öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit yerlerini tutun.." ayetinden hemen sonra gelmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Kimi otoriteler ayetin hükmünün nesh edildiğini söylemiş olsalar bile, pek çok disiplin ayetin hükmünün her zaman ve kıyamete kadar geçerli olduğunu savunmuşlardır. Bu anlayışa göre, müslümanlarla arasında herhangi bir barış anlaşması olmasa dahi, Hz. Peygamberin tevhid mesajını dinlemek arzusu ile müminlerden güvence isteyen müşriklerden herhangi bir kişiye istediği güvence verilir, Allah'ın kelamını işitip işin / mesajın içyüzünü öğrendikten sonra müslüman olmazsa güven içerisinde vatanına dönmesi sağlanır.⁷⁶ İşte bir cümle ile, İslâmın insanlığa tanıdığı din ve vicdan özgürlüğü!

İslâmın, tüm insanlar tarafından iyice anlaşılabilmesi ve yayılabilmesi için barış ve güven ortamına ihtiyaç vardır. Nitekim Allah Rasûlü müşriklerle imzaladığı meşhur Hudeybiye antlaşmasıyla bunu sağlamış ve bu konuda en çarpıcı örneği bizlere sunmuştur. İslamdaki savaşın temel gayelerinden biri de, yeryüzünde din özgürlüğünün sağlanmasıdır. Bu bağlamda Hudeybiye antlaşması, Kur'ân'da açık / büyük fetih olarak nitelendirilmiştir.⁷⁷ Bu da Kur'ânın barışa ne kadar önem verdiğini anlatan çarpıcı bir örnektir. Oysa söz konusu antlaşma, umre yapmak için yola çıkan müslümanların bu arzularını yerine getirememeleriyle sonuçlanmış ve antlaşmanın bazı maddeleri görünüşte müslümanların aleyhine gibi gözükmemektedir. Bütün bunlara rağmen müşriklerle müslümanlar arasında barış sağlandığı için ve yeni kurulan Medine İslam Devletinin meşruiyeti müşriklerce resmen

tanındığı için ve en önemlisi davetin önü açıldığından bu antlaşma büyük fetih olmuştur.

Hudeybiye antlaşmasından hemen sonra gelen Maide suresi ikinci ayetinde şöyle buyurulmuştur: "Ey İnananlar! Allah'ın şiarlarına, hürmetli aya, (Kabe'ye) hediye olan kurbanlığa, gerdanlıklar takılan hayvanlara, Rablerinden bol nimet ve rıza talep ederek Beyti Haram'a gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın; iyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın. Allah'tan sakının, Allah'ın cezası şiddetlidir."⁷⁸

Bu ayet indiğinde Mekke henüz müşriklerin egemenliği altında bulunuyordu. Mekke civarında yaşayan kimi müşrikler Ka'beyi ziyaret için Mekke'ye giderken müslümanların kolayca kendilerini vurabilecekleri yollardan geçme durumundaydılar. Hudeybiye öncesi Mekke'ye girmekten ve umre yapmaktan alıkonulan müslümanlar için bir misilleme fırsatı olarak değerlendirilebilirdi. Ama Yüce Allah, buna bile izin vermedi. Müşrik te olsa bu insanların tevhid dininden kalma geleneklerini / ibadetlerini yapmalarının engellenmemesi istendi. Bu ise özellikle ayetin indiği dönemde yeryüzü barışını sağlamak için İslâmın tek taraflı olarak attığı çok önemli bir adımdı. "Ey İnananlar! Allah'ın şiarlarına, hürmetli aya, (Kabe'ye) hediye olan kurbanlığa, gerdanlıklar takılan hayvanlara,"⁷⁹ Rablerinden bol nimet ve rıza talep ederek Beyti Haram'a gelenlere sakın hürmetsizlik etmeyin... Sizi Mescid-i Haram'dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın.." Bu açık ifadeler müşrik bile olsa insanların inanç ve ibadet özgürlüğünün tanınması için son derece önemli adımlardır. Ayette 'Allah'ın şiarları'⁸⁰ ifadesi genel olarak zikredildiği halde ve bu ifade hürmet edilen haram ayları, Kabe'ye takdim edilen kurbanları ve Ka'beyi haccetmeyi içine aldığı halde bütün bunlar özellikle ve ayrıca zikredilmiştir. Çünkü Hudeybiye ant-

78 5 Maide 2

79 Ayette geçen gerdanlık takılan hayvanlardan kasıt Ka'beye sunulmak üzere boyunlarına gerdanlık takılan hayvanlar yahut da Arapların düşmanlarının saldırılarına karşı kendilerini güvence alabilmek için develerinin yahut kendi boyunlarına gerdanlık takmalarıdır. İbn Abbas'ın bildirdiğine göre, haram ayların dışında yolculuk yapmak isteyen bir kimse devesinin boynuna gerdanlık takmakla gittiği her yerde düşman saldırılarından güvencede olurdu. Ayet her iki halde de yol güvenliğini zedelememeyi müslümanlardan istemektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzi, II, 273-274.

80 Şeâru'llah'ın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz. Onlar, hac menasikı, ihramlı iken yapılması yasak olan şeyler, tümüyle Allah'ın dini, Allah'ın çizdiği sınırlar, Allah'ın harem beldesi, Ka'beye sunulan kurban ve benzeri şeyler, harem bölgenin sınırlarıdır. Bkz. İbnü'l-Cevzi, Tefsir, II, 272.

75 9 Tevbe 6 Bu ayet, Mekke fethinden sonra Hicretin dokuzuncu senesinde inmiştir.

76 Bkz. Zemahşerî, Tefsir II, 175

77 "Doğrusu Biz sana apaçık bir zafer sağlamışızdır." 48 Fetih 1. Ayette sözkonusu edilen apaçık zafer (feth mübin) tefsircilerin çoğunluğuna göre Hudeybiye antlaşmasıdır. Nitekim bu konuda Zührî, şunları söyler: "Hudeybiye antlaşmasından daha büyük bir fetih yoktur. Şöyle ki, bu antlaşma ile müşrikler müslümanların arasına karıştı, onların davetlerini dinlediler, kalblerine İslâmın sevgisi girdi, üç sene gibi çok kısa bir zamanda büyük kitleler müslüman oldu.." Bkz. İbnü'l-Cevzi, Tefsir, VII, 418-419.

laşmasından sonra müslümanların moral bakımından durumları pek de iç açıcı görünmemektedir. Kabeye girip umre yapamama ve atlaşmanın görünüşte ağır şartlarının altına imza koyma nedeniyle adeta müslümanların ağzını bıçak açmıyordu. Kendilerini Kabeyi ziyaretten alıkoyan müşriklere olan kin ve nefret, müslümanları başka müşriklere karşı haddi aşmaya götürebilirdi. İşte Yüce Allah bu ayetiyle bu muhtemel aşırılıkların önünü kesmiştir. **"Sizi Mescid-i Haram'dan menettiği için bir topluluğa olan kininiz, aşırı gitmenize sebep olmasın."**

İslâm, yeryüzü barışını hedefleyen bir dindir. Kur'an **"Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"**⁸¹ **"Yeryüzünde bozgunculuk isteme"**⁸² **"Bozguncuların yoluna uyma"**⁸³ **"Yeryüzünde bozgunculuk yaparak şuna buna saldırmayın"**⁸⁴ **"Allah bozguncuları sevmez"**⁸⁵ ayetleriyle doludur.

İslâm, harb ve darpla iç içe yaşayan Arap toplumunda senede dört ayı (Recep, Zulka'de, Zulhicce, Muharrem) haram ay (**el-Eşhuru'l-Hurum**)⁸⁶ ilan ederek hacı ve umreciler başta olmak üzere tüm insanlara, huzur ve güven içerisinde seyahat edebilme imkanı tanınmış ve insanlık ilâhi bir yasa ile barış içerisinde yaşamaya alıştırmak istenmiştir.

Bu konuda müslümanlara düşen ise, müslüman olmayanlara, onların İslâmi hayattaki güzellikleri görebilmelerine imkan sağlama adına, onlara da İslâm topraklarında güvenle girebilme ve seyahat edebilme fırsatını tanımaktır⁸⁷. Çünkü İslâmın en etkili tebliği, **hal ile ve görsel yolla** yapılanıdır. Nitekim Hz. Peygamber, bu amaçla Necran hristiyan heyetinin günlerce ve hem de peygamber mescidinde kalmalarına imkan tanımıştır.

Tabiki tüm insanları kapsayan bu **izin / eman**, onların İslâm beldelerine ahlaksızlık taşıma ve orada fuhuş yapmalarına göz yumma anlamına gelmez. Böyle bir amaçla yönelik bir seyahat müslüman olmayanlar için caiz olamayacağı gibi, müslümanlar için de söz konusu değildir. İslâm toplumu kaynağı kim olursa olsun, böyle bir sorumsuzluğa izin vermez.

Nitekim İslâm beldesini ziyaret eden bir yabancıнын seyahat özgürlüğünün, ajanlık, sapık ideolojilerini yaymak (misyonerlik gibi), meşru olmayan bir davranışta

bulunmak gibi İslâm toplumuna zarar veren sebepler elinden alınacağı hukukçularca belirtilmiştir⁸⁸.

Burada hatırlatılması gereken önemli bir husus da İslâm topraklarını **"yeryüzünü ıslah edin, ifsat e meyin"** emrine uygun bir şekilde, maddi ve manevi İslâmî güzelliklerle donattıktan sonra müslüman olmayanların gezip görmesine açma gereğidir. Aksi halde yabancılar, gezdikleri İslâm beldelerinde, İslâm'dan kaçınmadığı halde, sırf müslümanların gafleti ve dirlerinden uzaklaşmaları sebebiyle yaygınlaşan geri kalmışlığı, kirliliği, çevre katliamını, sahtekarlığı bulacak ve bütün bunları İslâma maledeceklerdir. Bu ise, İslâmî yabancılara tanıdığı seyahat özgürlüğünün temel esirisine aykırıdır.

b. Güvenli - Huzurlu Bir Yolculuk ve Saygınlık:

Seyahat özgürlüğünde, yol güvenliğinin, güvenli huzurlu konaklama imkanının ve saygınlığın da çok önemli bir yeri vardır. Kur'an-ı Kerim'de bu hususlar açığa bir biçimde işlenmiştir.

Sebelilerin yerleşim güzellikleri ve ulaşım imkanları anlatılırken şöyle buyrulur:

"Andolsun ki Sebelilerin yerleşim yerlerinde de büyük bir ders vardır: O meskenler sağdan solda iki bahçe ile çevrilmiştir."

Kendileri ile, içinde bereketler yarattığımız şehirler arasında, birinden diğeri gözüken şehirler ve ettik ve bunlar arasında yürümeyi (ulaşımı) sağladık "Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içerisinde yürüyün" dedik⁸⁹.

Tefsirlerde bildirildiği üzere, onların yurdu, birbirlerini yakın köyler ve konaklama yerleri / tesisleri ile huzurlu bir seyahate elverişli kılınmıştı. Öyleki sabahleyin yola çıkan bir kimse, öğle uykusunu bir köyde uyuyabilir; geceleyin yola çıkan bir kimse de, yakın bir köyde konaklama imkanına sahipti. Onlar hem gece hem de gün düz emniyetli ve huzurlu bir yolculuk yapabilmekteydiler. Bu durum, Yemen'den Şam'a uzanan geniş bir bölgedi bu şekilde devam etmekteydi⁹⁰.

Kur'an'ın geçmiş bir kavmin hayatından böyle bir keşiti sunması, seyahatte güvenliğin, uygun yerlerde konaklama ve tabii güzelliklerle bezenmiş bir yolda yolculuk yapabilmenin önemini çarpıcı bir şekilde vurgulamakta

81 2 Bakara 11; 7 A'raf 56, 85.

82 28 Kasas 77.

83 7 A'raf 142.

84 2 Bakara 60; 7 A'raf 74; 11 Hüd 85; 26 Şuarâ 183; 29 Ankebût 36.

85 5 Maide 64; 28 Kasas 77.

86 Bkz. 9 Tövbe 5, 36.

87 Bkz. Atıyye Sakar, age, 1162.

88 Bkz. Atıyye Sakar, age, 1161.

89 34 Sebe 15-18.

90 Bkz. Taberi, Tefsir, Beyrut, 1988, XXII, 83-85; Râzi, Tefsir, Taharraty, XXV, 252; İbn Kesir, age, III, 533; Ebu's-Suûd, Tefsir, Beyrût, II, VII, 128-129.

dır. Gerçekten de, yol güvenliği sadece saldırganlardan yolların temizlenmesinden ibaret değildir. Bunun yanında trafiği rahatlatan özellik ve güzelliklere sahip bir yol ve uygun yerlere geniş imkanlarla donatılmış konaklama tesislerinin yapılmış olması da son derece önemlidir. Bugün biz müslümanların bu Kur'anî irşadlarla yapması gereken bu ulaşım imkanlarını, üzülererek belirtelim ki batılı ülkeler yapmıştır. Sağlıklı, rahat ve temiz bir yolculuk için, en güzel bir şekilde yapılmış, teknik imkanlarla donatılmış karşıdan gelen arabaların farlarından rahatsız olmamak için tabii ve yeşil bariyerlerle araları ayrılmış çift şeritli yollar ve eşit aralıklarda uygun yerlere yapılmış kompleks(bizdeki külliye tarzında) konaklama tesisleriyle yolcuların can ve mal güvenlikleri en güzel bir şekilde sağlanmıştır. Tamamen yeşilliklerle çevrelenmiş bu temiz yollarla kişilerin seyahat özgürlükleri hakkıyla onlara verilmiştir .

Bizde ise, eşkiya ve teröristlerden temizlenmiş olsa bile teknik imkan ve tabii güzelliklerden arındırılmış dar, bozuk yollar ,trafik canavarının arenasına haline gelmiş ve seyahat özgürlüğü büyük ölçüde zedelenmiştir.

Kur'an-ı Kerim "**güvenli yolculuktan**" ve "**güvenli belde**"⁹¹den bahsederek yol güvenliğine işaret ettiği gibi, yolcuların gittikleri yerlerde görececekleri "**saygınlık**"tan bahsederken bir Kur'an süresini buna ayırmıştır. Bu da seyahatte saygınlığın, seyahat güven ve özgürlüğünü sağlayan önemli bir husus olduğunu ortaya koymaktadır:

"Hiç değilse Kureyş, kendisine saygınlık verildiğinden dolayı.

Onları kış ve yaz yolculuklarına alıştırıp saygın kıldığından dolayı ,bu evin Rabbine kulluk etsinler.

Ki O, onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu."⁹²

Sure, kışın Yemen'e yazın Şam'a güven ve huzur içerisinde ekonomik amaçlı yolculuk yapan Mekke'li Kureyş kavminden bahsetmektedir. Ne var ki, bu hususlar, Kureyş'in şahsında evrensel sosyo-ekonomik ilkelere. Şöyleki, bir toplumun hem kendi içinde, hem de komşularıyla barış ve dayanışma içerisinde olması Allah'ın en büyük nimetlerindendir. Toplum bu büyük nimetle sosyo-ekonomik alanda ilerleme yolunda istikrarlı bir seviyeyi yakalamış olur. Nitekim bugün, İsviçre gibi dağlık ve geçim kaynakları kısıtlı pek çok batılı ülke kendi içinde ve komşularıyla barış ve dayanışma içerisinde olma

ilkesiyle turizm ve ticaret merkezi olmuş ve zenginliğin zirvesine çıkabilmiştir⁹³. Bir tarih âbidesi ve müzeler kenti olan Viyana'daki müze giriş biletlerinin üzerinde yazılı,"çok müze,az vergi" ilkesiyle,batılının tarihi eserlerini en güzel bir şekilde koruduğunu ve onları ziyaretçilere sergileyerek ülke ekonomisine büyük katkılar sağladığını, bizzat müşahade etmiş bulunuyoruz.

Sûre'de **saygınlık (ilâf)** kelimesi iki kere zikredilmiştir. Önce genel olarak daha sonra ise "yaz ve kış yolculukları" ile kayıtlarak anılmıştır. Bu da hem saygınlığın önemini hem de kapsamlı bir kavram oluşunu vurgulamaktadır⁹⁴.

Ayetlerde güven ve saygınlığın fâili olarak Allah gösterilmiştir. Fakat bu, güven ve saygınlığın elde edilmesinde insan fonksiyonunun olmadığı anlamına gelmez. Elbette tüm diğer nimetler gibi güven ve saygınlığın yaratıcısı da Allah Teâlâ'dır. Ne var ki, kullara düşen de bu nimetleri hak etmek, sahip olunan bu nimetleri korumak, gerektiği yerlerde kullanmak ve nimetin asıl sahibi Allah'a şükretmektir.

c. Seyahat Özgürlüğünün Önündeki Engeller

İman ve İslâm, güven ve barış demektir. Mümin ve müslüman da, hem kendisi için, hem başkaları için dünya ve ahirette güven ve barışı isteyen, bunun için çalışan kimsedir. İslâm, müslümanları, yeryüzünün ıslahı, barış ve huzurunu sağlamakla görevlendirmiştir. İnsanlığın dünya ve ahiret mutluluklarını yakalamasında son derece önemli olan bu barış ve güven ortamının önüne geçmek isteyen hiç bir engele İslâm geçit vermemiş ve bu konuda alınması gereken tüm tedbirleri eksiksiz almıştır.

Kur'an-ı Kerim'de, münafıklar "**ekin ve nesli yok etmek için koşturanlar**"⁹⁵ olarak nitelendirilmiş ve kınanmışlardır.

Hem maddi hemde manevi bakımdan yol güvenliğini sağlamak için İslâmın aldığı önlemleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1.Yollar üzerindeki ahlaka, insanlığa yakışmayan her türlü fuhuş, günah yasaklanmıştır. Hz. Lut'un ,kavmine olan mesajı Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: "**Lut, kavmine siz kadınları bırakıp erkeklere gidiyor, yol kesiyor ve toplantılarınızda edepsizce şeyler yapıyorsunuz öyle mi?... Rabbim! şu bozguncu kavme**

91 Bkz. 95 Tîn 3.

92 Bkz.106 Kureyş 1-4.

93 Bkz.İşık Emin, Kureyş Süresi Üzerine ..., III, 9-14.

94 Bkz. Beyzavi, Tefsir; Nesefi, Tefsir; Hazin, Tefsir V, 575-576;Kelimenin iki kere tekrar edilmesi,güven ve saygınlığın devamlılığına da işaret etmektedir.Bkz.el-Bakûrî, Mea'l-Kur'ân,304.

95 Bkz. 2 Bakara 205

karşı bana yardım et, dedi⁹⁶. Ayette eşcinsellik ile yol kesiciliğin peş peşe anılmasından, öldürme, soygun gibi maddi saldırıların yanında yolculara fuhuş teklif edip onları fuhşun içerisine çekmek gibi ahlaksızlıkların da yol emniyetini zedeleyeceği belirtilmiştir⁹⁷. Bugünkü yol üzerlerindeki otostopçu fuhuş davetçileri ve konaklama tesislerindeki fuhuş ortamları da yol güvenliğini zedeleyen çağdaş pisliklerden sayılabilir.

Hadislerde yolda gözü haramdan korumak, iyilikleri anlatıp kötülükleri engellemek, **yolun hakkını vermek** olarak nitelendirilmiş ve yol güvenliğinin önündeki manevî engellere işaret edilmiştir⁹⁸. Nitekim **"Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"** ayeti, yeryüzünde günah işleyerek, insanlara, hayvanlara ve çevreye zarar vermenin diye anlaşılmıştır⁹⁹.

2. Yol üzerine, gelip geçenlere zarar verecek olan şeyleri atmak ve bulundurmamak yasaklanmıştır. **"Müslümanların yolundan eziyet veren şeyleri gidermek"** dünya ve ahirette sahibine fayda sağlayan güzel bir davranış ve imanın bölümlerinden sayılmıştır¹⁰⁰.

Yoldan ezayı gidermek, geçenlere zarar verecek şekilde yolu daraltmamak, yola taş-çöp atmamak, yolu tuvalet olarak kullanmamak şeklinde anlaşılabileceği gibi; günümüz trafik kurallarına uymamak ve başkalarının haklarına saygı göstermemek olarak da anlaşılabılır. Nitekim, bu konudaki hadislerden, trafik kurallarına aykırı davranışlarının cezalandırılacakları de çıkarılmıştır¹⁰¹.

3. İslâm, yol kesen, yol güvenliğini engelleyen teröristlere en ağır cezayı öngörerek yol emniyetini ve güvenli seyahati hedeflemiştir.

"Allah ve Resülü ile savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışanların cezası öldürülmeleri, ya asılmaları, ya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi veya bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyada çekecekleri rezillikdir. Ahirette ise onlara büyük azap vardır."¹⁰²

Ayette geçen "yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak" ifadesi yol kesicilik olarak da anlaşılmıştır¹⁰³ ve yol kesicilik (**hırab**), büyük soygun (**sirkat-i kebire**) diye

isimlendirilen ve çok ağır cezası olan bir büyük cürümdür¹⁰⁴. Öyleki, adı öldürme vakalarının yol açtığı kişisel zarar, toplumsal zararlardan daha fazla olduğundan katilin, öldürülen kişinin ailesi tarafından affedileceği sözkonusu edilmiştir¹⁰⁵. Yol kesicilikteki öldürme vakalarının yol açtığı sosyal zararlar, ferdi zarardan daha fazla görüldüğünden, katilin affı sözkonusu edilmemiştir. Çünkü öldürme ile sonuçlanan yol kesicilikte kul hakkı ile Allah hakkı bir arada toplanmıştır. Hatta bir çok, âlim bunda Allah'ın hakkının daha ağır bastığını savunmuştur¹⁰⁶.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

Hak kavramı İslâmın en yüce değerlerinden biridir. İslâmın temel dinamikleri hak diye isimlendirilmiştir. Bu cümleden olarak Allah haktır, İslâm haktır, Rasûl haktır, Kur'an haktır. İslâm, salıklarından hakkıyla mümin olmayı ve yaptıkları tüm iyi şeyleri hakkıyla yapmayı istemiştir. Gerçek mümin, hakkı hak kılmakla yükümlüdür. Bu ise, gerçeği gerçek olarak tanıma, başkalarına aynı şekilde tanıtmak ve onu uygulama alanına geçirmekle mümkündür.

İslâma göre hakkın kaynağı Cenab-ı Haktır. O'nun öngördüğü tüm haklar kutsaldır, yerine getirilmeye değerdir. Haklar, Allah hakkı, kul hakkı diye gruplara ayrılabilir tüm haklar içiçedir. Allah hakkı diye bilinen haklara riayet etmek de kulların yararına. Bu sıralamada Cenab-ı Hakkın öne aldığı hakların öncelik hakkı vardır. Sözgelimi Allah'ın hakları, kulların haklarından daha önceliklidir. Haklardaki bu sıralama, hiç bir zaman kimi hakların geri plana atılmasını, gasbedilmesini ve çiğnemesini gerektirmez.

İnsanlık, kendisine mutlu bir ahiret yurdu kazandıracak olan huzurlu bir dünya hayatı için, Cenab-ı Hakkın kullarının haklarını garanti altına alan hak dinine bütünüyle dönmek borcundadır.

İslâm, insanla ilgili diğer alanlarda olduğu gibi, sağlıklı bir tebliğ ortamının kurulabilmesi, insanların sürekli bilgi ve görgülerini artırıp olgunluğa erebilmeleri, birbirleriyle tanışıp kaynaşarak barış ve huzur içerisinde yaşayabilmeleri için seyahat etme özgürlüğünü temel insani bir hak olarak kabul etmiş, bu özgürlüğün önündeki maddi ve manevî tüm engelleri kaldırmak için gereken tüm tedbirleri almıştır.

Günümüzde yapılan hak istismarları yanında; sadist çıkarlar için aralıksız süren savaşlar, çok sayıda ve

96 29 Ankebut 29- 30

97 Bkz. Beyzavi, Hazin, Nesefi, age, V,14

98 Buhari, İst'izan 2; Müslim, Libas 114; Selam 2.3; Ahmed III, 36, 48

99 İbn Kesir, age, III, 435

100 Bkz. Müslim, İman58; Ebu Davud, Sünne 14; Tirmizi, İman 6; İbn Mace, Mukaddime 9; Ahmed, II, 379 - 445

101 Bkz. Demircan A. Rıza, Allah Rasûlünden Hayat Düsturları, İst., 1984, 387-388

102 5 Mâide 33.

103 Bkz. Şevkânî, Tefsir, Beyrut, 1964, II, 33.

104 Bkz. Zühayli, Tefsir, Beyrut, 1991, VI, 128-147; Udeh Abdülkadir, et-Teşrü'u'l- Cinâ'il- İslam, Beyrut, ty, II, 638-670.

105 Bkz. 2. Bakara 178

106 Bkz. Udeh, age, II, 663-664.

yoğun bir şekilde yeryüzünü istila eden terör hareketleri, yolları kan gölüne çeviren korkunç boyutlardaki trafik kazaları, dengesiz gelir dağılımları, taşımacılık ve tesis hizmetlerindeki aşırı pahalılıklar, seyahat etmek isteyenlerin önüne konan gereksiz kotalar ve ağır vize şartları seyahat etme özgürlüğü önündeki en başta gelen engellerdir.

Barış anlamına gelen adı ile yeryüzünde barış ortamlarını oluşturma hedefine sahip bir din olan İslâm, çeşitli kurumlarıyla seyahat özgürlüğü için yol güvenliği, saygınlık ve konaklama imkanı sağlama gibi ihtiyaçları en güzel bir şekilde temin etmiş; bunları tahrip edenlere bir yandan caydırıcı, ağır dünyevi cezalar koymuş, öte yandan da uhrevî ceza vaadleri ile insanları manen ıslaha gayret etmiştir.

Seyahat özgürlüğünün maddi bakımdan sağlıklı bir şekilde yürütülmesini gözetirken, o özgürlüğün manevi sağlığını da ihmal etmemiştir, İslâm. Maddi manevi her bakımdan temiz ve rahat bir yolculuğu nimet olarak nitelendirerek o nimete şükredip sahip çıkmaya teşvik etmiştir. Nitekim müslümanların zayıf kaldığı bazı istinai ara dönemleri olsa bile, tarih boyunca İslâm beldeleri, inanç ayırımı yapılmadan tüm insanlara seyahat özgürlüğünün tanındığı en güvenli ve en temiz yerler olmuştur.

KAYNAKLAR

- ABDÜLAZİZ EL-BUHÂRÎ, *Keşfü'l-Esrâr*, Beyrut, 1994.
- ACEUR M.A. *Evrensel İslâmî İnsan Hakları Beyanamesi*, Endülüs Y. İst. 1995.
- AHMED B.HANBEL, *Müsned* (6 c) İst. 1981.
- ARMAĞAN SERVET, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB, Ank. 1992.
- ATIYYE SAKAR, *es-Siyâha mâ -Lehâ Vemâ Aleyhâ*, el-Ezher Dergisi, Ocak -Şubat, 1994, Sayı. 8.
- el-BAKÜRÎ Ahmed Hasen, *Mea'l-Kur'an*, M.Âdâb, 1970.
- BAYSAL Kubilay, *Uluslararası Seyahat*, İst. Ün.Y. İst. 1988.
- BEYZÂVÎ Ebu Sâid Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Mecmûatün Minet-Tefâsîr'in içerisinde, Dâr u lhyâi't- Tûrâsî'l Arabî, Beyrût, ty. (Tefsîr).
- BUHÂRÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buharî, *el-Câmiu's-Sahih* (8c) el-Amîre, İst., 1353.
- DEMİRCAN Ali Rıza, *Allâh'ın Rasûlünden Hayat Düstürları*, Nesil Y. İst. 1984.
- EBÛ DÂVÛD Süleyman b. Eşas-es-Sicistânî, *Sünen* (4c) Beyrût, ty.
- EBU'S-SUÛD Muhammed b. Muhammed, *İrşâd'ül-Akli's-Selîm*, (9c) Dâru'l- Mushaf, Beyrût, ty. (Tefsîr).

- ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (9c), İstanbul, Eser. ty. (Tefsîr).
- ERSOY Mehmet Akif, *Safahat*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1992.
- GÜMÜŞHANEVÎ Ahmed Ziyaüddin, *Râmu'z'u'l-Ehâdis* (2c), Terc. Abdülaziz Bekkine, Milsan, İst, 1982.
- İŞİK Emin, *Kureyş Süresi Üzerine Bir Tefsîr Denemesi*, M.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı 3.
- İSFEHÂNÎ Rağıb. el- Mufredât fî Garibî'l- Kur'an, Dâru Kahramân, İst, 1986.
- IBN ESİR en Nihâye fî Garibî'l- Hadis ve'l-Eser (5c), Daru'l-Bâz, Mekke, ty.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu-Ferec, *Zadü'l-Mesir fi'lmi't-Tefsîr* (9c), Beyrut, 1984 (Tefsîr).
- IBN KESİR Ebu'l- Fidâ İsmail, *Tefsiru'l- Kur'ânî'l-Azîm* (4c) Daru'l-Marife, Beyrût, 1982 (Tefsîr).
- İBN MÂCE, *Sünen*, Mısır, 1952.
- IBN MANZÛR, Cemâlüddin Muhammed b. Mükrem, *Lisânü'l-Arab* (15c) Dâru's-Sadr, Beyrût, ty.
- KASTALANÎ Ahmed b. Muhammed, *Letâifü'l-İşârât*, el-Meclisü'l-A'lâ, 1392.
- KISAKÜREK Necip Fazıl, *Çile*, İstanbul, 1976.
- KOMİSYON (Vüzerâtü'l-Evkaf ve's-Şuûnî'l-İslamiyye), *el-Mevsûatü'l-Fikhiyye*, Kuveyt, 1990.
- MÜHASİBÎ Ebû Abdillâh el-Hâris, *er-Riaye li-Hukûk'l-lah*, Darü'l-Meârif, 1990.
- MÜNÂVÎ Muhammed Abdurraûf, *Feyzû'l- Kadir Şerhu'l-Câmi's- Sağîr* (6c) Dâru'l- Mârifet- Beyrût, 1972.
- MÜSLİM b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahih* (5c), Mısır, 1955.
- RAZÎ Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin, *et-Tefsiru'l- Kebir* (32c), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Tahran, ty. (Tefsîr).
- ŞATİBÎ Ebû İshak İbrahim b. Mûsa el-Hamevî, *el-Muvafakât fî Usûli'l-Ahkam*, Beyrut, 1341.
- ŞEVKANÎ Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir* (5c), Mustafa el-Bâbî Matb. Mısır, 1964. (Tefsîr).
- TABERÎ Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an-Te'vili'l-Kur'an* (30c), Dâru'l- Fikir, Beyrut, 1988. (Tefsîr)
- TİRMİZÎ Ebu İsâ, *Sünen* (5c), 1934.
- TOZDUMAN A. Zeynep, *İslam ve Batı Gözüyle İnsan*, Seha Neşriyat, İst. 1991.
- UDEH Abdülkadir, *et-Teşri'u'l-Cinâi'l-İslamî* (2c), Dâru'l-Kâtibi'l Arabî, Beyrût, ty.
- ZEMAHŞERÎ Carullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an-Hakâiki Gavâmizü't-Tenzil* (4c), Dâru'l- Kitâbi'l- Arabî, Beyrût, 1947 (Tefsîr).
- ZÜHAYLÎ Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münîr fi'l-Akîde ve's-Şerîa ve'l-Menhec* (32c) Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1991 (Tefsîr).